

УДК 37(438)09

ІДЕЇ СОЦІАЛІЗАЦІЇ ОСОБИСТОСТІ В КОНТЕКСТІ ПЕДАГОГІЧНОЇ СПАДЩИНИ ЯНУША КОРЧАКА

Новгородський Р.Г.

У статті розкрито соціально-педагогічний досвід Януша Корчака. Висвітлено роль агентів та засобів соціалізації дітей без опіки та піклування батьків в умовах дитячого будинку, зокрема, дитячого колективу, вихователів, заповідей та ін.

Ключові слова: дитина без опіки та піклування, заповідь, самоврядування, колектив, дитячий будинок.

В статье раскрыто социально-педагогический опыт Януша Корчака. Раскрыты роль агентов и средств социализации детей без опеки и заботы родителей в условиях детского дома, в частности, детского коллектива, воспитателей, заповеди и др.

Ключевые слова: ребенок без опеки и заботы, заповедь, самоуправление, коллектив, детский дом.

The article describes Janusz Korczak's socio-pedagogical experience. The role of agents and means of socialization of children without parental care in conditions of the children's home is highlighted, in particular, the children's collective, educators, commandments, etc.

Key words: child without parental care, commandment, self-government, collective, children's home.

Постановка проблеми. Глибокі зміни в сучасній освітній системі та процесах її оновлення на гуманістичних засадах вимагають від вітчизняної педагогічної науки пошук нових підходів до організації системи освіти і виховання в новому тисячолітті, які відповідали б потребам сьогодення. Тому особливої уваги серед надбань світової педагогічної практики не може залишитись осторонь гуманістичний потенціал педагогічної концепції польського науковця кін. XIX – поч. XX ст. Януша Корчака. Педагогічна концепція видатного педагога, що ґрунтується на гуманістичних засадах, охоплює ґрунтовні проблеми педагогіки. Особливе місце займають соціально-педагогічні ідеї соціалізації дітей, що знаходяться під опікою. Його праці торкалися питань організації життя дітей, що знаходяться під опікою таким чином, щоб кожна деталь сприяла задоволенню найважливіших фізичних і психічних дитячих потреб, зміцненню здоров'я та доброго самопочуття, забезпеченню можливості її самореалізації та самовдосконалення. Цим проблемам присвячено багато теоретичних праць і віддано багато років практичної педагогічної діяльності Я.Корчаком. Ним створено цілісну унікальну педагогічну систему, яка привертає до себе увагу педагогів та

науковців багатьох країн і до сьогодні. Проте слід зазначити, що ідеологічні перешкоди тогочасної офіційної педагогіки лише поверхово визнавали теоретичний та практичний внесок Я.Корчака в розвиток педагогіки.

Аналіз останніх досягнень та публікацій.

Сьогодні педагогічну спадщину польського педагога досліджували Ж.Д.Ільченко, Н.П.Калениченко, Л.Г.Коваль, М.С.Петровський, С.О.Сисоева, І.В.Соколова. Поряд з цим зазначимо, що активний науковий інтерес українських науковців до творчості Януша Корчака почав проявлятися і нещодавно про що свідчать дисертаційні дослідження С.В.Денисюк, Т.В.Забута, В.С.Ханенко та ін. Зокрема, В.С.Ханенко здійснив аналіз змісту, структурних елементів педагогічних систем та концепцій виховання Януша Корчака, С.Гессена, Б.Наврочинського, Б.Суходольського та Г.Ровіда. Об'єктом його дослідження стали організаційно-структурні особливості розвитку і функціонування системи дитячого самоврядування у виховних закладах. Функції педагогічного керівництва досліджувала Т.В.Забута. Теоретичні засади формування особистості, організації виховного процесу, характерні ознаки педагогічної етики в педагогічній концепції Януша Корчака та період

його перебування в Україні досліджувала С.В.Денисюк. За **мету** нами було поставлено проаналізувати соціально-педагогічну спадщину Януша Корчака. **Завдання** ж статті полягало у висвітленні ідей соціалізації особистості Януша Корчака.

Слід зазначити, що характерною особливістю педагогічної спадщини Януша Корчака є спрямованість процесу соціалізації особистості дитини на створення умов для гуманістичного формування особистості. Соціально-педагогічне забезпечення процесів саморозвитку, самоактуалізації та самовиховання кожної підростаючої особистості шляхом організації основних видів їх активної життєдіяльності (фізично-оздоровчої, предметно-перетворювальної, навчально-пізнавальної та ін.) займало пріоритетне місце в соціально-педагогічній системі Януша Корчака.

Януш Корчак підтримував ідею про те, що активно проявляти себе, реалізувати свій потенціал, самостверджуватися – це життєва необхідність кожної здорової дитини і в цьому він вбачав зміст соціалізації. І щоб дитина проявила активність у самовиявленні, самоствердженні та самореалізації, слід правильно організувати процес соціалізації.

З таких позицій Януш Корчак особливу увагу приділяє особливостям соціалізації дітей без опіки та піклування батьків. Дана проблема набула широкого масштабу саме в періоди I та II світових війн, катастрофічних для окремих держав розмірів. Як наслідок, були створені спеціалізовані заклади для дітей, які перебували без опіки та піклування батьків. Тому досвід Януша Корчака щодо соціалізації безпритульних дітей та дітей, позбавлених батьківського піклування в умовах спеціалізованих закладів, набув значного успіху та суспільної значущості.

Результати організованої ним виховної діяльності набули поширення серед сучасників, постійно вивчаються і досліджуються з метою модернізації, апробування, запозичення та втілення в сучасний виховний процес. Особливої актуальності ці педагогічні надбання набули у новітній Україні, коли чисельність бездоглядних і безпритульних дітей знову сягнула значних розмірів.

У своїх працях “Будинку сиріт”, згодом у “Нашому домі” Януш Корчак вивокремив основні ідеї соціалізації, які, на його думку, мали сприяти в успішній соціалізації дітей, позбавлених батьківської опіки та піклування.

В їх діяльності педагог:

- аналізував поведінку груп дітей і окремої дитини в різних місцях та ситуаціях, що виникали в дитячому будинку;
- здійснював діагностику соціалізуючого середовища вихованця;
- організував конкретну виховну діяльність вихованців дитячого будинку;
- розробив основні засади дитячого колективу як засобу соціалізації конкретного вихованця.

Цінною, на нашу думку, є ідея Я.Корчака щодо впливу суспільного (громадського) життя на особистість і поведінку безпритульної дитини, інакше кажучи, політична, суспільна ситуація в країні безпосередньо впливає не лише на кількість безпритульних дітей, але й на їх свідомість. Тому педагог і наголошував, що особистість дитини її характер і поведінка зумовлені процесами, що відбуваються у

суспільстві. Я.Корчак зазначив, що всі дитячі хвороби, негражд, життєва невлаштованість є наслідками їхнього життя та виховання – “в зміненому суспільстві і дорослі, і діти поводитимуться інакше” [2, с. 8].

Провідним засобом громадської соціалізації педагог вважав колектив. Педагог розглядав колектив як результат самодіяльної творчості особистостей. Він зазначав, що особистості створюють колектив, а колектив виховує особистості, які перетворюють вигляд колективу. Колектив повинен бути вільним, творчим, духовно об’єднаним, не насильницьким. Колектив – спосіб виховання у дитини почуття любові і співчуття.

Педагог зазначав, що педагогічні планомірні заходи, які організовує дитячий будинок та інші соціально-виховні інститути, дають лише незначний ефект, бо складають лише незначну частину всіх впливів на колектив і дитину в цілому. Тому рівномірне їх поєднання та врахування оточуючого середовища сприятиме набуттю того досвіду, який необхідний для функціонування особистості в суспільстві, а відповідно колектив виступатиме первинним осередком соціалізації в умовах дитячого будинку.

Не заперечуючи соціалізуючого впливу на особистість дитини колективу, Януш Корчак пропонував індивідуальний підхід до кожного вихованця. Педагог зазначав, що ставлення до дитини повинно бути як до рівної дорослому, з правом на власні бажання, домагання, вимоги, інтереси, власне життя. Головним при цьому, на думку Я.Корчака, є впевненість самого педагога в тому, що все це піде дитині на користь. Адже більшість дорослих прагнуть зробити вихованців “зручними”, слухняними, але такі діти виростають життєво немічними і безвольними. Кожен вихованець, на думку дослідника, є унікальним і неповторним, з власними потребами, запитами, особливостями поведінки та психічних процесів, що обов’язково потрібно враховувати вихователям. Педагог вважав, що у жодному разі не можна порівнювати дітей або застосовувати до них однакові методи і впливи; кожну дитину слід глибоко вивчити, “пізнати”, щоб, отримавши всі права, вона скоїла менше помилок. У своїх працях він рідко використовує слово “діти”, а частіше “дитина” – підкреслюючи індивідуальне виховання дитини. Тому в своїх працях педагог пропагував підхід до всіх (хворих, брудних і вередливих) на засадах педагогіки любові і співчуття. Він помічав у дитини найменші схильності, і дійшов висновку, що виховання – це процес постійного пізнання дитини і розвитку її природних здібностей.

Як бачимо, роль педагога в педагогічній концепції Я.Корчака проявляється не прямо, а опосередковано, шляхом допомоги дитині у створенні умов для успішної соціалізації. Педагог як агент соціалізації у дитячих будинках, наголошував Я.Корчак, повинен виконувати роль опікуна, наставника, посередника.

Розглядаючи основні положення педагогічної етики, Януш Корчак зазначав, що педагог повинен любити дітей, захищати їхні права та інтереси, дбати про їх здоров’я, самопочуття, виявляти доброту та повагу до кожного вихованця, розуміти психологію дітей, ставити розумні вимоги до організації навчально-виховного процесу, вміти аналізувати ситуації, передбачати їх наслідки.

Педагог-гуманіст вимагав від вихователів, які працювали у його дитячих будниках, високого професіоналізму, намагався навчити їх шукати нестандартні рішення конкретної проблеми, розвивати педагогічну думку. Він не давав готових “рецептів”, не прагнув досягти єдиного рішення у вирішенні суперечки. На думку Януша Корчака, кожен педагог повинен самостійно дійти до свого переконання. Якщо не привчати цьому молодих вчителів, то згодом складніші проблеми їм буде значно важче вирішувати.

Зустрічаючись з труднощами в процесі соціалізації, дорослі частіше виступають суровими суддями, ніж порадиниками та розрадиниками дитячих проблем. Намагаючись застрахувати себе від несподіванок, вони посилюють нагляд, прагнуть зламати опір дитини. Така поведінка поступово збільшує відстань між бажаннями дорослих та дітей. Педагоги, вихователі поступово втрачають дитяче довір'я, все нижчим стає рівень розуміння проблем дитини, а, отже, і посилюється негативний вплив з боку дорослого на формування особистості. Саме за таких умов, на думку педагога, соціалізація набувала негативного вектору і приводила до відхилень різного характеру.

В процесі соціалізації дитини в умовах дитячого будинку Януш Корчак чільне місце відводив таким засобам соціалізації як “дошка оголошень” з повідомленнями, попередженнями, проханнями і звітами; “Поштова скринька” для листування вихованців з педагогами, один з одним; “шафа для знахідок” – педагог писав, що в дрібничці є своя, часто заплутана історія, своє походження, своє особливе значення, іноді дуже велике для дитячої душі [3, с. 195]; “Дитячий суд”, який спонукав дітей задуматись, самокритично ставитись до себе, краще розуміти друзів тощо. У суду був свій “Кодекс” – продумана система ведення справ. Діти могли жалітись не тільки один на одного, але і на персонал вихователів. І хоч, як правило, “трибунал” виносив тільки два вироки – “Виправдати” або “Пробачити”, враження від нього залишалися глибокими.

Януш Корчак підтримував ідею про те, що процес соціалізації вихованця є двостороннім, він зазначав, що це вплив не тільки на дитину з боку оточуючого середовища, а це й власна дитяча активність та самодіяльність. Його вихованці доводили власним прикладом, що вони не бажають бути лише пасивними об'єктами соціалізуючи впливів, а хочуть самі активно, “власноруч знайти собі місце в житті”. Я.Корчак закликав просто залучати дитину до справжнього життя, не спрощуючи і не ускладнюючи його, адже дитина – це не майбутня людина, а сьогоднішня. Про це свідчить той факт, що саме серед багатьох різних прав і свобод дитини Я.Корчак виділив три основні: право дитини на смерть; право дитини на сьогоднішній день; право дитини бути тим, ким вона є. Тлумачення сутності цих прав говорить нам про те, що основним у процесі соціалізації дитини є сама дитина, а не погляди вихователя чи педагога на те, якою вона повинна бути. Метою впливу дорослого на розвиток дитини, за Я.Корчаком, має бути прагнення допомогти дитині орієнтуватися у навколишньому світі, тобто бути соціально компетентною.

Спільною базовою формою роботи, яка безпосередньо впливає з попереднього принципу, була

обов'язкова організація у закладі дитячого самоврядування. Педагог вважав, що це позитивно вплине на формування дитячої компетентності у різних сферах майбутнього життя (виробничій, сімейній, громадській), а також допоможе у згуртуванні дитячого та педагогічного колективу. Я.Корчак вважав, що в такий спосіб дитина засвоює саме різні соціально-необхідні ролі для суспільства. Педагог увів у себе в притулку дитяче самоврядування, як соціально-діючий засіб соціалізації дитини, пробудження її суспільної активності. Корчак навчав терпінню; вчив дітей підкоряти собі свої почуття. Основа моральної дисципліни – сім'я, вчитель, суспільство, і кожна з них готує до наступного, а результат залежить від попередніх обставин. Діти мають право на власну думку, і навіть на протест. У притулку Корчака діти виховували дітей, вчинки оцінювалися однолітками: “Дитячий суд – Суд без покарань”. Органами дитячого самоврядування були “Рада” та “Сейм”, які сприяли тому, щоб правила поведінки дітей відповідали їх моральній свідомості, проходили через призму дитячої справедливості.

Не залишив поза увагою Януш Корчак й ідею заохочень та покарань. Так, ідея щодо введення певних пільг, відзнак для заохочення найбільш “успішних” вихованців створювали сприятливі умови для більш успішної соціалізації вихованців. У “Домі сиріт” Я.Корчака також були запроваджені звання для кращих дітей, які оголошувалися на зборах вихованців: “ці звання вчать підніматися вгору, сходинка за сходинкою, і дають радість перемоги [2, с. 14]. Педагог вважав, що чим більше у дитини свободи, тим менша необхідність у покараннях [1, с. 617].

Особливе місце в процесі соціалізації педагог відводить особистості вихователя, педагога, дорослого, що працює з дітьми. Своєю “найглибшою таємницею, найважчим роз'ясненням” Я.Корчак називає твердження “дітям злочинним потрібна любов, для порушень і упушень досить терплячої доброзичливої поблажливості [2, с. 104]. Навіть міра покарання, на думку педагога, залежала від того чим вищий буде інтелектуальний і культурний рівень персоналу, тим розумніше, а значить м'якше буде покарання [1, с. 617].

Януш Корчак вважав, що гарний вихователь повинен спочатку пізнати себе, перш ніж пізнати дітей. Він зазначав, що перш ніж намітити коло прав та обов'язків дітей, слід дати собі раду в тому, на що здатний сам [3, с.112]. Кожен вихователь, як зазначав Корчак, мусить бути емпатійним, толерантним, він повинен “перечекати – перетерпіти, а значить перемогти”. Тому вихователь, зазначав педагог, не є той, хто обурюється, хто “дується”, хто ображається на дитину за те, що вона є такою як є, якою вона народилася чи якою його виховало життя [1, с. 615].

Звичайно, найдорожчим вихователем для дитини були і залишаються батьки. Корчак писав, що “найдавніше слово, яке придумали первісні люди, було саме “мама”, а тому слово “мама” схоже у всіх мовах”. А ще краще, писав педагог, коли соціалізація дитини в сім'ї відбувається в різновікових межах, тобто “якщо в сім'ї є бабуся і дідусь, то це краще для самої дитини”. Якщо у мами немає настрою, то може бабуся пригорне, писав педагог, мама відмовить, а бабуся допоможе [3, с. 209–212].

Цінним для успішної соціалізації дитини в умовах сім'ї є 10 заповідей Я.Корчака, що він залишив молодим поколінням:

1. Не чекай, що твоя дитина буде такою як ти, чи такою як ти хочеш. Допоможи їй стати не тобою, а собою.

2. Не вимагай від дитини плати за все, що ти для неї зробив. Ти дав їй життя, як вона може віддячити тобі? Вона дасть життя іншому, той – третьому, і це беззворотній закон вдячності.

3. Не зганяй на дитині свої образи, щоб в старості не їсти гіркий хліб. Бо, що посієш, те й пожнеш.

4. Не відносься до її проблем зверхньо. Життя дане кожному під силу і, будь упевнений, їй важке не менше, ніж тобі, а може й більш, оскільки у неї немає досвіду.

5. Не принижуй!

6. Не забувай, що найважливіші зустрічі людини – це її зустрічі з дітьми. Звертай більше уваги на них – ми ніколи не можемо знати, кого ми зустрічаємо в дитині.

7. Не примушуй себе, якщо не можеш зробити щось для своєї дитини. Примусь, якщо можеш – але не робиш. Пам'ятай, для дитини зроблено недостатньо, якщо не зроблено все.

8. Дитина – це не тиран, який заволодіває усім твоїм життям, і не тільки плід твоєї плоти і крові. Це

та дорогоцінна чаша, яку Життя дало тобі на зберігання і розвивання у ній творчого вогню. Це розкріпачена любов матері і батька, у яких буде зростати не “наша” чи “своя” дитина, але душа, дана на зберігання.

9. Умій любити чужу дитину. Ніколи не роби чужому те, що не хотів би, щоб робили твоєму.

10. Люби свою дитину будь-якою – неталановитою, невдахою, дорослим. Спілкуючись з нею – радій, тому що дитина – це свято, яке доки з тобою.

Корчак вчив ніколи не нехтувати повсякденними дрібними справами, незначними зусиллями волі і розуму; вчив прощати. Він виокремив три стадії духовного розвитку: набуття віри, усвідомлення батьківщини, виховання любові до людини – і, на його думку, і проходження цих трьох стадій кожною людиною – це є шлях до кращого суспільного ладу.

Таким чином, на думку Я.Корчака, процес соціалізації особистості дитини буде протікати успішно за умови використання вихователями таких засобів, як дитяча дошка оголошень, мова, дитячий суд, самоврядування тощо. Відповідно й активність особистості дитини проявлятиметься не лише у задоволенні нормативно заданих зразків, а у здатності вибірково та свідомо ставитися до життєвих цінностей і змісту соціальних знань, характеру їх використання у діяльності, включати своє бачення світу.

Література

1. Коваленко Є. І. Історія зарубіжної педагогіки. Хрестоматія : навч. посіб. / Є. І. Коваленко, Н. І. Белкіна. – К. : Центр навч. літератури, 2006. – 664 с.
2. Корчак Я. Як любити дітей / Я. Корчак. – К. : Радянська школа, 1976. – 160 с.
3. Корчак Я. Как любить ребенка: книга о воспитании / Я. Корчак ; пер. с польс. – М. : Политиздат, 1990. – 493 с.